

Kas per paukštis tas meninis tyrimas?

Ramunė BALEVIČIŪTĖ

Lietuvos muzikos ir teatro
akademija

Vytautas Michelkevičius ir Aldis Gedutis. *Gegutės giesmės. Apie meninio tyrimo žinojimus, praktikas ir poveikius.*
Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2025. 368 p.

Humanitarinių ir socialinių mokslų sankirtoje veikiantis mokslininkas, menininkas, meninio tyrimo teoretikas ir praktikas Vytautas Michelkevičius, kaip pats sako, norėjęs būti „emancipuotu teoretiku“, energingai ir sistemingai purena meninio tyrimo dirvą Lietuvoje. Dar 2015 m. Vilniaus dailės akademija išleido jo sudarytą leidinį *Meninis tyrimas: teorija ir praktika*, o po metų (dar po dvejų – ir anglų kalba) pasirodė Michelkevičiaus monografija *Meninio tyrimo suvesti. Žinojimo kontūrais*. Vėliau išleistos dar bent kelios solidžios publikacijos, skirtos pristatyti ir analizuoti meninio tyrimo fenomeną. Naujausias autoriaus kūrinys – kartu su filosofu dr. Aldžiu Gedučiu parengta monografija *Gegutės giesmės. Apie meninio tyrimo žinojimus, praktikas ir poveikius*, kurią 2025 m. išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Iškart turiu perspėti: menotyrininkams, ypač tiems, kurie save laiko meninių tyrimų rėmėjais ir entuziastais, ši knyga gali įvaryti nepasitikėjimo kompleksą, nes monografijos autorių tikslas – parodyti, kad menotyrininkas ir menininkas tyrėjas yra skirtingų lizdų paukščiai. Kad ir netiesiogiai, autoriai suabejoja menotyrininkų ir kitų humanitarų kompetencija deramai vertinti meninius tyrimus ir į ją apeliuoja tik tada, kai siekia atskleisti šių tyrimų poveikį ir reikšmę. Galima priimti Michelkevičiaus ir Gedučio pasiūlymą įsitraukti į ornitologinių analogijų žaidimą fantazuojant, kokį paukštį labiausiai primena mokslininkas, meno (ir meninių tyrimų) tyrėjas, jei menininką tyrėją įsivaizduosime kaip gegutę arba bjaurųjį ančiuką, ir pripažinti, kad autorių šmaikštumas ir išradingumas šioje vietoje nepralenkiamas. O kalbant kiek rimčiau, naujoji dvejų mokslininkų, iš kurių vienas – dar ir menininkas, parašyta knyga, kuri nėra *tikra* kuriai nors vienai

mokslo sričiai atstovaujanti monografija, siekia kuo įtaigiau atskleisti meninio tyrimo išskirtinumą ir autonomiškumą.

Knygų (ką jau kalbėti apie straipsnius) apie meninį tyrimą – gyva galybė, tačiau, kaip pabrėžia ir aptariamose monografijos autoriai, nuoseklios meninių tyrimų istorijos kol kas neturime. Daugelis rašančiųjų remiasi tarsi nekvestionuojama prielaida, kad meninis tyrimas yra *kitoks*, nes yra atliekamas *kitokiais* (kokiais?) metodais ir sukuria *kitokias* – įkūnytas, tyliąsias, neišreikštas, somatines – žinias. Tačiau dažniausiai išskirtinumo apibrėžtis tuo ir apsiriboja, o tai gali nuvesti prie to, ką radusi suomių autorių Mika'os Hannula'os, Juha'os Suoranta'os ir Tere'ės Vadéno knygoje *Artistic Research Methodology: Narrative, Power and the Public* (2014) pavadinau menininko tyrėjo malda-manifestu:

Kadangi esu menininkas ir man reikia eksperimentuoti, kadangi man prieinamos visos medžiagos ir visos galimybės, galiu daryti bet ką su bet kuo, ir tas bet kas, ką aš darau, kadangi esu menininkas, savaime yra įdomu ir reikšminga. Amen (Hannula *et al.* 2014: 7).

Michelkevičius ir Gedutis iš karto nepuola įrodinėti, kad meninis tyrimas ir jį atliekantis menininkas tyrėjas yra kitoks ir išskirtinis. Jų taktika kita: jie paima meninio tyrimo fenomeną ir pasimetusią dėlionės detalę ir bando ją įterpti į skirtingus paveikslus. Tačiau humanitarinių mokslų dėlionėje ta detalė netinka, nors iš toli atrodė, kad forma, raštas ir spalva panašūs. Netinka ji ir tarpdisciplininio meno mozaikoje, nors eksperimentinis polėkis, ilgalaikiškumas ir konceptualumas gundo šias praktikas sutapatinti. Sykiu knygos autoriai parodo, kad meninį tyrimą galima prilyginti mokslui, nes jis sukuria naujas žinias (Michelkevičius ir Gedutis pirmenybę teikia ne žinių, o *žinojimų* sąvokai), bet tai irgi yra menas, nes perteikia „gyvenimo jausmą“. Išties įdomu su autoriais klaidžioti jų argumentų labirintais, nes už vieno posūkio laukia mokslo filosofijos pasąžas, už kito – ekskursas į meno edukacijos istoriją, o už trečio – trečiosios pakopos meno studijų Europoje apžvalga. Dar pridėkime kalbos vaizdingumą, minties eksperimentus bei spekuliacijas ir gausime grynąjį intelektualinį malonumą.

Dabar pažvelkime į monografiją iš arčiau. Patys autoriai ją vadina ne tyrimu, o pokalbiais, nors joje keliama klausimai – aiškūs ir konkretūs: kas yra meninis tyrimas, koks jo episteminis statusas ir kuo jis skiriasi nuo kitų tyrimo rūšių ir strategijų. Kas šios knygos neleidžia laikyti klasikiniu mokslo tyrimu ir suartina ją su meniniu tyrimu – tai originalus pačių autorių sukurtas metodas, padedantis nustatyti tarp meno ir mokslo įsiterpusią meninio tyrimo tapatybę ir jo epistemologinį pagrindumą, išnagrinėti iš transdiscipliniškumo kylančias meno doktorantūros prielaidas ir atskleisti meninio tyrimo poveikį humanitariniams mokslams ir vizualiajam menui. Būtent šie uždaviniai diktuoja knygos struktūrą. Tiesa, šiek tiek nustebino trečio skyriaus, skirto poveikiams, fragmen-

tiškumas, ypač žinant, kad monografijos autoriai įgyvendino Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Meninio tyrimo poveikis humanitariniams mokslams ir vizualiajam menui. Lietuvos atvejis globaliame kontekste“. Be to, knyga turi pratarinę, uvertiūrą (kodėl antrai įžangai pasirinktas muzikinis terminas, lieka neaišku) ir dar savotišką prologą, kuriame autoriai, atsigręždami į ornitologiją, sukonstruoja meninio tyrimo ir paukščių pasaulio analogiją. Vis dėlto šito negalima laikyti tyrimo metodologine prieiga todėl, kad kituose skyriuose šis požiūris nebeplėtojamas ir lieka tik meninio tyrimo, kaip gegužiuko, įvaizdis.

Michelkevičius ir Gedutis daug kur remiasi metaforomis ir analogijomis, neslepia nevengiantys ir akademinio chuliganizmo. Viena vertus, autoriai siekia mus įtikinti metaforų galia tvirtindami, kad „metaforos – neatskiriama žmogiškojo pažinimo dalis“ (p. 30), kita vertus, tarsi sumenkina tokį argumentavimo būdą teigdami, kad „visa tai tik spekuliacijos ir, aišku, metaforos“ (p. 33), ir perspėdami, kad su „analogijomis ir metaforomis reikėtų elgtis gan atsargiai, todėl jų nederėtų paversti griežtais argumentais, kurie, kiek pakeitus perspektyvą, gali prarasti savo poveikumą“ (p. 39). Be to, vengdami kategoriškumo, autoriai neretai skliaustuose įterpia tokius žodelius kaip *tikriausiai*, *galimai* (beje, tai vengtinasrieveksmis), o naują pastraipą pradeda dvejonę keliančiu sakiniu: „Nors gal ir ne.“ Apie tokio neužtikrintumo poveikį skaitytojui galima tik – *sic!* – spekuliuoti, tačiau tekstui tai neabejotinai suteikia flirto ir vilionės. Negana to, skyriuje „Ką apie meno disertaciją ir jos tiriamąją dalį sužinojome iš meno doktorantų“ net galime rasti išgalvoto Lietuvos Respublikos aukščiausiojo akademinio teismo bylą Nr. 2046, kurioje anoniminė Vilniaus dailės akademijos doktorantė siekia pašalinti tekstinę meno disertacijų dalį „iš šiuo metu užimamų pareigų“ (p. 208).

Reikalavimą meninio tyrimo eigą ir rezultatus perteikti rašytine forma Michelkevičius ir Gedutis, kaip ir daugelis kitų, diskutuojančių apie meninį tyrimą, laiko viena didžiausių kliūčių. Ši diskusija ir joje išsakomi argumentai prieš „teksto prievartą“ nėra nauji, – įdomesni originalūs pavyzdžiai, kai rašymas tampa savarankiška tiriamąja praktika, paimti iš Vilniaus dailės akademijos apgintų meno disertacijų. Apskritai viena pažeidžiamiausių meninio tyrimo, kurio autorius siekia būti pripažintas kaip savarankiškos ir visavertės tyrimų kultūros dalis, vietų yra įtikinamų pavyzdžių stygius. Pavyzdžiui, recenzuodamas Henko Borgdorffo knygą *The Conflict of the Faculties: Perspectives on Artistic Research and Academia* (2012), Florisas Solleveldas pažymi, kad iki šiol neatsirado „novatoriško meninio tyrimo, kuris atvertų radikaliai naujas menines perspektyvas ar inicijuotų naujas tyrimų programas“ (Solleveld 2012: 79). Nors ši abejonė buvo išsakyta dar 2012-aisiais, tačiau ir šiandien labai trūksta meninių tyrimų antologijos, kuri pademonstruotų ilgalaikį šių tyrimų poveikį.

Michelkevičiaus ir Gedučio knygoje, būtent skyriuje „Poveikiai“, aptariami keli Vilniaus dailės akademijos studentų apginti meno doktorantūros projektai, tačiau tik vienas jų – Dariaus Žiūros *SWIM, Monumentas utopijai, Gustoniai, metatekstas* (2017) – iš tiesų sulaukė didesnės sklaidos ir dėmesio už „transepisteminės bendruomenės“ ribų. Paradoksalu tai, kad dėmesį pritraukė ne tyrėjo pagrindinė meninė veikla, o literatūros, arba fiktokritikos, tekstas – knyga *Diseris* (2024), leidyklos „Kitos knygos“ pristatoma kaip autobiografinė proza. Nors Michelkevičius teigia, kad pats Žiūra savo meno doktorantūros studijų tikslą įvardijo kaip kūrybinį rašymą, o ne kūrinį kūrimą (p. 274), tokio metodo pasirinkimas neleidžia šio projekto laikyti etaloniniu meniniu tyrimu, kuriame, pasak Juha’os Varto, tyrėjas turi kliautis savo meniniais įgūdžiais, nes „pasitikintis savo menine praktika gebės atlikti meninį tyrimą taip, kad vienu metu ir tirtų dalyką, ir tobulintų meninę praktiką“ (Varto 2022: 111), o tai ir yra meninio tyrimo tikslas.

Tikriausiai Žiūros atvejo negalėtume laikyti kontrargumentu „teksto prievartos“ tezei todėl, kad čia rašymas suprantamas kaip kūrybinis, o ne akademinis, be to, pasirinktas sąmoningai ir laisva valia (nors niekas nežino – galbūt ir susitaikius, kad tuos privalomus 40 tūkstančių ženklų vis vien teks išspausti). Vis dėlto *SWIM, Monumentas utopijai, Gustoniai, metatekstas* patvirtina kalbos ir rašytinio teksto medijos raiškos galimybes.

Panašu, kad monografijos autorių svajonė – 5G (penktosios kartos) meninis tyrimas, kai „meno kūrinį galima ginti kaip disertaciją be jokių papildomų priedų ar komentarų“ (p. 247). Ši „episteminė šventė mene“ patvirtina, kad žinojimas „yra neatsiejama meno kūrinio savybė, o gebėjimas jį pamatyti ir (ar) perskaityti priklauso nuo žiūrovo, skaitytojo ar vertintojo pasirengimo“ (p. 247–248). Nors Michelkevičius ir Gedutis pristato patrauklų transepisteminės bendruomenės konceptą, ypatingo vertintojų pasirengimo reikalavimas, sakyčiau, *a priori* susiaurina meninio tyrimo poveikio spektrą. Išėitų, kad meninius tyrimus visapusiškai pajėgūs įvertinti tik patys menininkai tyrėjai, iki pabaišos išsaugantys atsparumą žinių verbalizavimui ir vartojantys savo terpei būdingą kalbą. Šiame reikalavime galime įžvelgti prieštaravimą, nes meno disertacijos gynimo (*viva voce*), validuojančio per meninį tyrimą sugeneruotų žinių naujumą, autoriai nesiūlo atsisakyti, o jis šiaip ar taip vyksta žodine forma. Be to, jei nuosekliai siektume šio idealo, matyt, reikėtų keisti finansavimui gauti naudojamas paraiškų formas ir jas vertinti pagal kriterijus, nustatytus transepisteminių bendruomenių atstovų. Jei patirtis, įgyta atliekant meninį tyrimą, prilyginama žinojimui, kaip tada išmatuoti ir įvertinti indėlį į žinią, „į tai, ką žinome ir suprantame“ (Borgdorff 2010: 54)?

Kylantis noras diskutuoti su monografijos autoriais neabejotinai patvirtina knygos vertę. Jos nesumenkina ir palikta viena kita rašybos, stiliaus ir skyrybos klaida (tik rėžia akį nuolat klaidingai vartojamas veiksmažodžio ir linksnio „atstovauti ką“ junginys).

Šiek tiek rimtesnį priekaištą būtų galima išsakyti dėl pasitaikančių pasikartojimų – tiek minčių, tiek citatų. Pavyzdžiui, tas pats Varto suformuluotas meninio tyrimo apibrėžimas cituojamas – skirtingai! – du kartus: 29 ir 109 puslapiuose; analogiškos Lenkaos Veselá ir Michaelo Schwabo apibrėžtys pateikiamos 153 ir 187 puslapiuose.

Tačiau tai, žinoma, tik detalės. Apibendrinant norisi palaikyti monografijos autorių išreikštą tikėjimą, kad esama pagrįsto žinojimo formų už *grynojo* mokslo kompetencijos ribų, o meninių tyrimų potencialas dar nėra iki galo žinomas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Borgdorff, Henk (2010). The Production of Knowledge in Artistic Research. *The Routledge Companion to Research in the Arts*, editors Michael Biggs, Henrik Karlsson. London and New York: Routledge, p. 44–58.
- Borgdorff, Henk (2012). *The Conflict of the Faculties: Perspectives on Artistic Research and Academia*. Leiden: Leiden University Press.
- Hannula, Mika, Juha Suoranta ir Tere Vadén (2014). *Artistic Research Methodology: Narrative, Power and the Public*. New York: Peter Lang.
- Michelkevičius, Vytautas (2015). *Meninis tyrimas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Michelkevičius, Vytautas (2016). *Meninio tyrimo suvesti. Žinojimo kontūrais*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Michelkevičius, Vytautas ir Aldis Gedutis (2025). *Gegutės giesmės. Apie meninio tyrimo žinojimus, praktikas ir poveikius*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Solleveld, Floris (2012). A Paradigm for What? Review of: Henk Borgdorff (2012). *The Conflict of the Faculties: Perspectives on Artistic Research and Academia*. *Krisis. Journal for Contemporary Philosophy*, 2, p. 78–82. Nuoroda internete: <https://repository.uibn.ru.nl/bitstream/handle/2066/101619/101619.pdf> [žiūrėta 2025 11 02].
- Varto, Juha (2022). *Meninis tyrimas. Kas tai? Kas jį atlieka ir kodėl?* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Žiūra, Darius (2017). *SWIM, Monumentas utopijai, Gustoniai, metatekstas*. Disertacija. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
- Žiūra, Darius (2024). *Diseris*. Vilnius: Kitos knygos.